

DR. JÁNOSI ANDRÁS KÖNYVEI

I.

www.mkkiado.hu 2021

Tartalomjegyzék

A magyar hegedős hagyomány

- A magyar hegedős hagyomány múltjának rövid áttekintése
- A magyar hegedős hagyomány mely rétegének vizsgálatára szorítokzik könyvünk?

Az archaikus hegedűjáték hagyományos feladatai

- A falusi ember és a zene kapcsolata
- A falusi muzsikus és a hangszer kapcsolata
- A zene, mint a mindennapi élet tükörképe

Miért érdekes az archaikus magyar vonószenei hagyomány

Az archaikus magyar hegedűjáték hangzásának jellegzetességei

- Hangképzés, hangszín, hangminőség
- Dinamika a népzenei előadásban
- Hangsúlyozás
- A ritmus
  - A hangsúlyozás és ritmizálás sajátos megoldásai
- Díszítmények
  - A díszítmények jellemző fajtái
  - A díszítmények megszólaltatásának az emberi beszéd, illetve az ének artikulációjához hasonlítható módja

Az archaikus magyar hegedűjáték leírása

- A hegedű és a vonó tartása
  - A hangszer tartása
  - A vonó tartása
  - A hangszer és a vonó jellegzetes tartásának gyakorlati jelentősége
- Az artikulációs rendszer
  - A vonókezelés
  - A bal kéz feladatai
  - A sajátos artikulációs rendszer jelentősége
  - A játékmód azon jellegzetességei, amelyek a sajátos artikulációs rendszerek köszönhetőek
- Játékmód és hangzás a zene értelmezésének tükrében
  - A nép hangzásideáljának megvalósulása a hangszeres játékban, zeneti megnyilvánulásainak mozgató rugói
  - Az előadásmód jellegzetességei

Utószó

Függelék

- Az archaikus magyar hegedűjáték történeti stílusrétegeinek a különböző zenetörténeti korokkal való összevetése
- Hangzó példatár (Hpt.)
- Bibliográfia

Jánosi András: Az archaikus magyar hegedűjáték

Bevezető

Bizonyára van, akiben fölmerülhet a kérdés, beszélhetünk-e egyáltalán magyar hegedűjátékról és ha igen, mely kor vagy korszak előadói hagyományát nevezhetjük így? Még ha ezeken a kérdéseken, elfogadható választ kapva vagy remélve túl tesszük is magunkat, az archaikus megnevezés még mindig magyarázatra szorulhat.

A modern (olasz) hegedű és hegedűjáték kora újkori diadalútja a hangszer megalkotó Itáliából indult, a XIX. század elejére azonban a bécsi klasszikus szerzőknek köszönhetően Bécs lett Európa zenei központja. Nagy jövő előtt állt tehát a Bécsi Konzervatórium, amelynek ez idő tájt lett hegedűtanára a pesti születésű Rode tanítvány Böhm József. Egyedülálló pedagógiai pályáját dicséri számos kiváló tanítványa, akik között találhatjuk Georg Hellmesbergert, Jakob Dontot, Joachim Józsefet, Eduard Rappoldit (Joachim vonósnégyesének tagját), Reményi Edét, Ridley-Kohne Dávidot (Auer Lipót tanárát). Böhm és az iskolájából kikerült hegedűsök (Joachim, Auer, Hubay, Flesch) európai híri iskolákat teremtettek, amelyek hatása Európa és a világ zenei életében máig érezhető. Böhm iskolája és az ebből kinőtt hegedűs műhelyek világgraszáló sikereinek egyik igen fontos, ha nem a legfontosabb oka az előzményekben kereshető. Nem a hangszeres zene szervezett oktatására gondolok, hiszen a XIX század eleji Magyarországon erről még nem beszélhetünk. Auer Lipót, aki 1851-ben Veszprémben kezdte hegedűtanulmányait később úgy emlékezett vissza tanulmányainak kezdetére, hogy Magyarországon a hegedű kivételesen megbecsült, nemzeti hangszernek számított. Az ő tanárát, Ridley-Kohne Dávidot a Veszprém-megyei Ruzitska Ignác, a veszprémi káptalan zenekarának első hegedűse indította útjára, aki a Magyar Nóták Veszprém Vármegyéből című korabeli kiadványsorozat szerkesztője volt. Az eredetileg 15 füzetben közreadott dallamgyűjtemény, amely korabeli magyar táncdallamokat, verbunkosokat tartalmaz, a nép táncainak, tánczenéjének XVIII. század közepétől a magyar nemesség körében kialakult divatjáról tanúskodik. A műzenei alkotásokon kívül ezen a zenei anyagon nőtt fel Auer Lipót is és a többi XIX. századi nagy magyar muzsikusként. Talán a kétféle hangszeres hagyomány külön sem vált élesen a kor magyar hegedűsei számára. Ezt igazolhatja az is, hogy például Bolyai Farkas, híres székelyföldi matematikust (1775-1856), aki kiváló hegedűs is volt, Bécsben átutazóban szívesen látták kamarazenesz partnerként. Fia, a matematikus óriás Bolyai János (1802-1860) szintén kiváló hegedűs volt, Erdélyben ő játszott először Paganini műveket közönség előtt, de szüreti mulatságokon is szívesen muzsikált.

A zene egyfajta hallható gesztusrendszer amely alkalmas más módon kifejezhetetlen érzéseink, gondolataink kifejezésére. Nyelvszerű, a nyelvvel analóg rendszer, amelynek kifejezőereje nagyban függ a nyelv, a zenei nyelv élő mivoltától, ahogyan a beszélt nyelv is. (Bár sokan tudnak ma is latinul, még sincs mai latin irodalom, latin költészet.) Az irodalmi nyelv a köznyelv finomabb, kifejezőbb, speciális formája, ami azonban nem létezhet köznyelv, nyelvi közélet nélkül. A műzenei (zenei irodalmi) nyelvhez is zenei köznyelvre van szükség ahhoz, hogy az ember, emberi közösségek mindennapi vagy akár csak minden ünnepnap, egyéb módon ki nem fejezhető gondolatait, közlendőit megszólaltathassa. Ilyen, a társadalom (a nép) által is ismert és használt zenei köznyelv Európában már évszázadok óta nincs, nálunk azonban a XVIII. század végén, XIX század elején még volt, (töredékesen, nyomokban még most is fellelhető) igaz, ezt a nép őrizte meg, főként a nép használatában volt, de maga a nemesség is közös kulturális kincsnek tartotta és élt vele. Az, hogy a XIX. századi magyar műzenei előadók oly nagy sikert arathattak, hogy a magyar hegedűiskola oly híressé válhatott, nem kis mértékben a nálunk még meglévő zenei köznyelvnek köszönhető. A nép, valamint a nemesség néppel együtt élő és érző része a zenei hagyomány köznyelvszerű használatával megőrizte, életben tartotta vagy ha úgy tetszik nem engedte feledésbe merülni a zenének az ember mindennapi életéből fakadó gesztusrendszerét, amely az ember legbensőbb érzéseinek, gondolatainak zenei jelekké való transzformálásáról gondoskodik. Joachimról írták, hogy úgy hegedült, olyan eleven, elemi kifejezőerővel, mint egy cigányprimás és ha meghallgatjuk az Auer Lipót játékaról készült eredeti felvételeket, ugyanezt mondhatjuk el róluk. Ők és magyar hegedűs kortársaik még a verbunkos zenén és az azt megszólaltató népi előadásmódon keresztül szívhatták magukba azt a zeneiséget, amely az emberi érzések gondolatok elemi erejű zenei jelekké alakításának képességével ajándékozta meg őket. Visszatérve a korábban felvetett kérdésre, akár a magyar hegedűiskola XIX. században kezdődő diadalútjára, akár az ehhez alapul szolgáló, a nép körében virágzó több száz éves hegedűs hagyományra tekintünk, jogos magyar hegedűjátékról, mint jellegzetességről, ha úgy tetszik hungarikumról beszélünk.

De mi indokolhatja az archaikus elnevezést. Az archaikus szó szűkebb értelemben a görög történelem egy bizonyos korszakát jelöli (Kr. e. VIII-VI. szd.), a különböző tudományágak azonban a szó tágabb értelmezését is használják. Károli Gáspár bibliafordításának nyelvezetét is archaikusnak nevezi az irodalomtudomány, a folklórtudomány pedig archaikus népi imádságokat is ismer.

Az archaikus hegedűjáték elnevezés egyrészt a szóban forgó játékmódnak a ma is használt európai hegedű kialakulása előtti eredetére utal (tehát ebből a szempontból történelem előtti időkre), másrészt az ősi, keleti vonósjátékkal való összevetés, az ahhoz való hasonlóság e vonós játék alapjának vagy bizonyos elemeinek sokkal korábbi, mondhatjuk ókori gyökereire is következtetni engednek.

A magyar hegedűjáték több évszázados hagyományának jelentőségéről leírtak ellenére, e hegedűs hagyomány által megőrzött archaikus játékmód leírása mindmáig váratott magára. A vonósjáték bizonyos elemeinek leírásáról, a falusi bandák játékmódjának jellemzőiről születtek már munkák, de a hegedűjáték régi, archaikus, a falusi zenészek által megőrzött és helyenként még használt előadásmódjának átfogó igényű leírásáról szóló munka még nem készült. Ennek pótlása részben a népzene kutatás szempontjából is fontos, a több mint harminc éve indult hangszeres népzeneoktatás, illetve a 2007-ben indult zeneakadémiai népzenei képzés szempontjából viszont nélkülözhetetlen, nem beszélve magyar vagy akár európai zenetörténeti, valamint hangszer-történeti jelentőségéről.

Az archaikus hegedűjáték leírásának alapjául főként személyes tapasztalataim, saját hangszertechnikai kutatásaim, gyűjtéseim, valamint a falusi zenészekkel az elmúlt évtizedekben készült hangfelvételek szolgáltak. 1974-ben ismertem meg mesteremet, Dobos Károly széki primást. Ettől kezdve évekig jártam hozzá a széki zenét tanulni, szinte mindegyik lakodalomban ott voltam, amelyikben ő muzsikált. Saját népzenei előadói tanulmányaim miatt is igyekeztem megfigyelni az előadás minden részletét, amelyek megtanulásában akkor még csak a helyszínen készült hangfelvételek segíthettek, ezért különös jelentősége volt a személyes találkozónak. 1981-ben elvállaltam a Bp. III. kerületi Zeneiskola Népzenei Tagozatán (később Óbudai Népzenei Iskola) a hegedűoktatói állást. A tanítás kezdetétől gyűjtöttem megfigyeléseimet, egyrészt a népzene hangzásával kapcsolatban, másrészt az archaikus hegedűjáték játéktechnikájáról, valamint tapasztalataimat arról, hogyan lehet mindezt iskolai körülmények között tanítani. Mindez részben – muzsikusként – engem is nagyon érdekelt, másrészt a még feltáratlan népi hegedűtechnika megismerésére a népzeneoktatás szempontjából is szükség volt. E munka eredményeként írtam meg *A magyar népzene előadásmódja* című, 2009-ben megjelent könyvem, valamint az Alapfokú Művészetoktatási tantervek részét képező népzenei hegedű tantervet. A nyolcvanas évek elejétől lehetőségem nyílt egy UHER 4400 IC riporter-magnóval hifi minőségű felvételeket készíteni széki, palatka, vajdakamarási, ördögösfüzesi, kendilónai, gyulatelki, mezőkeszűi és különböző kalotaszegi falvakban élő zenészekkel. A jó minőségű hangfelvételeken hallhatók és utólag is tanulmányozhatók voltak azok az előadásbeli finomságok is, amelyek a helyszíni élő zenehallgatás során részben a zene ismeretlensége miatt, másrészt a felvételek sajátos körülményeinek hatása alatt elkerültek az ember figyelmét vagy esetleg nem is hallhatók. Az archaikus hegedűjáték tanulmányozásához a muzsikussal való személyes kapcsolatokon kívül, a legjelentősebb segítséget az a körülbelül nyolcvan órnyi hangszertechnikai videó felvétel nyújtotta, amelyet 2002-óta készítettem erdélyi falusi muzsikussal.

A fentebb leírtak tükrében hiszem, hogy az archaikus magyar hegedűjáték megismerése, ismerete nem csak hangszeres népzenei örökségünk megismerése, továbbhagyományozása szempontjából nélkülözhetetlen, de a klasszikus hegedűsök számára is igen fontos lehet.

II.

2021

A helyenként még ma is élő, magyar falusi tánczenei hagyomány sejteti, milyen gazdag tánc és zenei élet lehetett

Magyarországon az elmúlt századok során. A korábbi, többnyire táncainkra vonatkozó feljegyzések mellett, a 18. század elejétől megszaporo-dó dallamlejegyzések is ezt támasztják alá.

A 18. századi magyar hangszeres zenei gyűjtemények anyagának a még ma is, vagy az utóbbi időkig hallható, főleg erdélyi vagy a partiumi területekről származó táncdallamokkal való összehasonlítása már az 1990-es évek vége felé talán sejthető, mégis meglepő eredményt hozott. Több, mint 1400 dallam egybevetése után nyilvánvalóvá vált, hogy az a szép, archaikus hangszeres zene, amit az erdélyi és a partiumi falvak zenei hagyományából megismertünk, sok mindent megőrzött a történelmi

Magyarország régi hangszeres zenéjéből. Az összehasonlított dallammennyiség időközben a 2000 dallamot is meghaladta, ami még jobban megerősítette a korábbi megállapítást.

2021 elején, a pandémia okozta kényszerű bezártság kitűnő alkalmat teremtett az elmélyült, anyagfeldolgozó munkára. 18. századi hangszeres gyűjteményeink már eddig is, számos alkalommal átvizsgált dallamanyagának újbóli áttanulmányozása a korábinál is érdekesebb és fontosabb felismeréshez vezetett: az erdélyi és partiumi falvakban az utóbbi időkig, illetve helyenként a mai napig hallható szép, archaikus hangszeres zene a történelmi Magyarországon belül, a források tanulsága szerint, elsősorban a Felvidék régi hangszeres zenéjének maradványa, amely zenei örökség azonban mind ez ideig nem kapott kellő figyelmet, emlékét csak kéziratos gyűjtemények őrzik. 18. századi hangszeres tánczenei gyűjteményeink szinte mindegyike felvidéki eredetű, vagy eredete Felvidékhez köthető. Míg a csekély számú 17-18. századi erdélyi zenei kéziratokban csupán néhány tucat táncdallam található, a felvidéki vagy Felvidékhez köthető eredetű korabeli gyűjtemények több száz hangszeres dallamot, nagyrészt táncdallamot tartalmaznak. Közöttük a 290 évvel ezelőtt, Rákóczi Ferenc korában lejegyzett dallamokban fölfedezhetjük az erdélyi Mezőség zenéjében még ma is hallható díszítmények kottaképét, valamint mezőségi, felső Maros-menti, székelyföldi dallamok, illetve dallamrészek változatait, Erdély-szerte hallható hangszeres közjátékok korabeli formáit.

A fenti eredményekhez vezető úton az első mérföldkövet Domokos Pál Péter : Hangszeres magyar tánczene a XVIII. században című munkája jelentette, amely több száz 18. századi magyar hangszeres dallam mellett elsőként közölt válogatást a Zay-ugróci (korábbi nevén Apponyi) kéziratból, valamint elsőként tette közzé a nagyszombati magyar tánczenei gyűjtemény füzeteinek dallamanyagát.

Az 1730-as évekből származó Zay-ugróci kézirat az egyik legkorábbi, jelentős mennyiségű dallamot tartalmazó tudósítás a magyar hangszeres zenei hagyományról. Ebben, valamint más korabeli zenei gyűjtemények dallamanyagában felismerhető a Szabolcsi Bence által is említett, nagyjából a 17. század második felére tehető hangszeres zenei stílusváltás is, így egyrészt a gyűjtemények kapcsot jelentenek a régi és új magyar hangszeres zenei stílus között, ugyanakkor egy még korábbi, de még máig is élő hangszeres dallamanyagról is tudósítanak (Pl. bizonyos Balassi versek dallamairól, e dallamok hangszeres változatairól). A kéziratok zenei anyagában kirajzolódnak a talán tipikusan magyar és tipikusan európai hangszeres dallamtípusok is.

A 17. század végi, 18. század eleji kéziratok zenei anyaga felbecsülhetetlen értékű tájékoztatást ad a korabeli tánczenei műfajokról, a táncok elnevezésének régi gyakorlatáról is. A ma is meglévő táncdallamok, táncdallamtípusok korabeli formái következtetni engednek a valószínűsíthető korabeli táncműveletre. A gyűjtemények dallamaiban föl-fölbukkanó díszítmények az archaikus magyar hegedűjáték korabeli gyakorlatának bizonyítékai.

Az összehasonlító munka eredménye új megvilágításba helyezheti hangszeres zenei hagyományunkat, de talán egész kulturális életünk múltjának megítélésére is hatással lehet. A leírtaknak nemcsak hangszeres zenei hagyományunk múltjának megismerése szempontjából van jelentősége, hanem segít jobban megértenünk miért hatott a magyar zeneiség, a magyar hangvétel az európai műzenére, jelesül Bach, Haydn, Mozart, Beethoven, Schubert és mások zenéjére. A tánc különleges jelentősége végigkísérte népünk Kárpát-medencei történelmét, az európai népek fiai pedig évszázadok óta csodálták a magyar táncokat, azok ritmusosságát, improvizatív jellegét, temperamentumát. A tánczenei hagyományunkról szóló írásos emlékek ugyan meglehetősen későiek azonban nem képzelhető el, hogy a táncaink karakterére vonatkozó feljegyzések ne vonatkoztak volna ugyanúgy az azokat kísérő táncdallamok előadásmódjára.

TARTALOM:

Válogatás a Zay-ugróci kézirat, valamint más korabeli magyar kéziratok zenei gyűjtemények anyagából

- 1 Katonás
- 2 Rozsnyó tánc
- 3 Hej rákóczi, bercsényi...
Hajnalban szépülnek...
Hej rákóczi, bercsényi...
Hallgassátok meg magyarok...
- 4 Jártató és hungaricus
- 5 Prelúdium és mars
- 6 Dalok a kuruc időkből
Erdőkön mezőkön járó...
Őszi harmat után...
- 7 Hajdútánc
- 8 Lassú és forgató
- 9 Gyertyástánc
Jaj pártám, jaj pártám...
Gyújtottam gyertyát
Mikor a menyasszonyt...
- 10 Ugrós
- 11 Daru nóta
- 12 Kuruc dal változatok
- 13 Lassú tánc és sebes hungaricus